

ності), гідрографічних об'єктів та населених пунктів. На сучасних картах така інформація міститься в легендах.

Особливу увагу звернуто у книзі на відтворення художніх малюнків, які супроводжують майже кожну з карт. Так, на «Четвертій карті Європи» від 1511 р. (с.10–11) можна побачити мальовничі лісові масиви, гірські пасма, а в її заголовку – цікаві елементи картографічного художнього оформлення. На сторінках «Генеральної карти світу Птоломея» 1513 р. зображено вітри з людськими обличчями, що дмуть у відповідності з відомою на ті часи розою вітрів (с.18–19). На карті «Опис Московії Джакомо Гостальді» від 1550 р. на лівому маргінесі вгорі зображено воїна на коні, а під ним ведмедя і вовка (с.32–33). Дослідники звернули увагу на оригінальні мініатюри в карті 1556 р.: на бокових частинах її відтворено різні види зброї, характерні для середини XVI ст., у правому нижньому куті – постать великого князя Василя IV, у нижній рамці – зображення тура і бика. Угорі праворуч на полі карти зображено жінку зі скіпетром у руді, у лівому нижньому куті – герб Герберштайна (с.38).

Кольорова «Карта світу Птоломея» (1584 р., Кельн) містить за рамкою художнє оформлення з символами вітрів, які оточують Землю (с.56–57). На карті Європейської Сарматії в правому верхньому куті зображено намет, дві людські постаті, кибитку і пару коней (с.58–59).

Велику кількість зображальної інформації несуть карти «Опис Русі, Московії і Татарії» 1562 р., – від зображення царя – до малюнка «Золота баба» (жінка з дитиною в руках, перед нею стоять навколішки двоє людей) (с.90–91).

Малюнки на картах, зокрема зображення гербів, на наше переконання, заслуговують окремого дослідження, як і інші зображальні елементи супроводу, які подані авторами карт, безсумнівно, із певною метою надання інформації, про терени, що картографуються.

У кінці книги, як того й вимагає наукове видання, автори подають список використаної ними наукової літератури. Він засвідчує те, що саме автори даної праці зробили значний внесок у вивчення стародавніх карт.

Дане видання не пройшло поза увагою наукової та видавничої громадськості. На Львівському форумі видавців – престижній українській книжковій виставці, що відбулася у вересні 2005 р., книгу відзначено гран-прі, а в українській періодичній пресі та в інших засобах масової інформації вона отримала найвищі оцінки й схвальні відгуки.

Залишається тільки побажати, щоб стародавні карти із зображенням теренів України зайняли відтепер належне їм місце у наукових дослідженнях вчених не тільки як ілюстративний матеріал, а як унікального значення джерело різнопланової історичної інформації, що зафіксована методами картографії.

М.Ф.Дмитрієнко, Я.О.Іщенко (Київ)

В.Яровий

Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття: Підруч. для вищих навч. закл. – К.: Генеза, 2005. – 816 с., карти.

Новий підручник відомого українського історика, фахівця з проблем європейської історії XX ст., професора Київського національного університету імені Т.Шевченка В.Ярового продовжує низку його попередніх праць з історії країн Центральної та Південно-Східної Європи (6 навчальних посібників за період 1991–2001 рр.), які широко використовуються в навчальному процесі в українських вузах. Зазначимо, що поряд із посібником його львівських колег (Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За редакцією Л.Зашкільняка. – Львів: Львівський університет імені І.Франка, 2001) та низкою монографічних досліджень, присвячених історії окремих країн, бібліографію яких розміщено у рецензованому виданні (С.798–807), нова праця В.Ярового практично заповнює навчальною літературою курси «Історії західних та південних слов'ян» на історичних факультетах університетів. Враховуючи значний досвід автора з підготовки навчальної літератури для вузів, цей факт спонукає нас ретельно розглянути рецензоване видання з огляду на мож-

ливості його використання в навчальному процесі, відмітивши не лише позитивні риси підручника, але й ті, які, на нашу думку, вимагають удосконалення.

Автор поставив на меті висвітлити складну і драматичну історію великого регіону Європи у ХХ ст., яка була позначена боротьбою його народів за власну незалежність та її зміцнення, що супроводжувалася кривавими війнами та міжетнічними зіткненнями, міжнародною та міждержавною ворожнечею, встановленням авторитарних та тоталітарних режимів, комуністичними і соціалістичними експериментами й прагненням до реальної свободи та формування громадянського суспільства. Ситуація ускладнювалася двома світовими війнами та повоєнним протистоянням полярних військово-політичних блоків, які часто використовували країни регіону у своїх власних цілях. Спадщина «екстремального» ХХ ст. позначається на долі народів окремих країн і сьогодні (зокрема, Балканського півострова), яких продовжують використовувати політики у своїх геополітичних конструкціях, наслідком чого стала загибель мільйонів людей та насильницькі етнічні депортації. І якщо ми погоджуємося із висловом, «що історія вчить лише тому, чого не треба робити», то історія країн і народів цього регіону має не лише пізнавальне, але й суспільне значення, оскільки повинна продемонструвати всі вади «етнічного націоналізму» і застерегти сучасників від необдуманого використання його концептів.

У такому випадку ми мали б сподіватися на «неупередженість» автора у підборі фактичного матеріалу та оціночних суджень, які з них випливають. Однак така вимога для професійного історика є абсурдною, оскільки є абсолютно неможливою, навіть попри постулат «об'єктивності», який іноді висувається до навчальної літератури. Автор, на наш погляд, обрав правильний підхід, коли у передмові зазначає, що оцінки подій і фактів він викладає з позицій, «які поділяє більшість як вітчизняних, так і зарубіжних учених» (с.5), що дозволило йому уникнути звичних із радянських часів стереотипів та ідеологем. Власна позиція автора все ж явно присутня в окремих сюжетах підручника (особливо в останніх його розділах, де висвітлюється сучасна історія Балканських країн), що жодною мірою не може бути його недоліком, оскільки критика дій одного народу зовсім не означає підтримки дій іншого народу чи країни.

Головною ідеєю рецензованого видання є, за задумом автора, прагнення слов'янських та інших народів цього регіону Європи до незалежності, самостійності та утвердження державності, свободи й демократії, яке вони проявляли упродовж всього ХХ століття (с.5). Хронологічні межі підручника прив'язані до найбільш значущих подій для історії народів Центральної та Південно-Східної Європи. Відповідно цьому їхня історія розкривається у 13 розділах, побудованих за країнознавчим принципом, що, на думку В.Ярвого, має забезпечити краще оволодіння студентами знаннями специфічної історії регіону та «враховує сучасні вимоги до змісту історичної освіти у вищих навчальних закладах». Практично всі розділи поділені на параграфи, що спрямовані на висвітлення політичної, економічної та зовнішньополітичної історії окремих країн регіону в хронологічній послідовності, мають логічне завершення, що дозволяє усвідомити їхній зміст у цілому і активізувати розуміння особливостей історико-культурних процесів. Країнознавчий принцип дає можливість зорієнтуватися в регіональному розвитку окремих країн, містить потенційні можливості до порівняння долі сусідніх народів, визначити спільні й відмінні риси їхньої історії. Статистичні та біографічні вставки також дозволяють поглибити енциклопедичні знання студентів.

У підручнику чітко простежується декілька сюжетних ліній, насамперед національно-визвольні рухи народів регіону, в яких вони виборювали свою незалежність упродовж минулого століття. Важливе значення автор відводить політичній історії центральноєвропейських та балканських країн у міжвоєнний період, впливу зовнішньополітичних чинників та перспектив утвердження їхньої державної незалежності. На основі широкого фактичного матеріалу розкрито трагізм подій періоду Другої світової війни, коли нацистський «новий порядок» не лише перекроїв карту Європи, але й намагався повністю поневолити, асимілювати та знищити слов'янські та інші народи. Відповідно й значне місце у підручнику відведено організації національно-визвольної боротьби поневолених народів регіону. Такою ж насиченістю фактичним матеріалом відзначаються і сторінки підручника, присвячені історичному розвитку народів Центральної Європи та Балкан у післявоєнний період, коли до них (окрім Греції) була експортована сталінська модель соціалізму. Водночас автор, на нашу думку, переконливо доводить, що скопійована за радянським зразком авторитарно-бюрократична та командно-розподільча систе-

ма країн т. зв. «реального соціалізму» на практиці виявилась неспроможною ефективно використати досягнення науково-технічної революції та забезпечити права людини. Спроби економічних реформ, запроваджені у 60–70-х рр. XX ст., загалом не мали успіху й сприяли подальшому поглибленню кризових явищ у суспільстві, що призвело наприкінці 1980-х рр. до краху всієї комуністичної системи Східної Європи, який відбувся під напором народних антитоталітарних революцій.

До позитивних рис підручника можна віднести особливу увагу до міжнаціональних відносин у країнах регіону, оскільки переважна більшість новопосталих у міжвоєнний період країн були поліетнічними і національний фактор відігравав вирішальну роль у їхній внутрішній політиці. Зазначимо, що окремими сюжетами В.Яровий змальовує долю українців, які опинилися у складі Польщі, Румунії, Угорщини, Чехії (с.271–272, 374–375, 463–464 та ін.). Хоча, можна було сподіватися більшої уваги автора до трагічної історії українського народу на його етнічних землях.

В.Яровий зосередився виключно на політичній історії країн регіону і на основі величезного фактичного матеріалу відтворив їхню внутрішню та зовнішню політику. Очевидно, що такий підхід у підручнику є найбільш виправданим, оскільки дає змогу студентам оволодіти необхідним багажем знань з історії окремих країн регіону. Проте, такий обсяг матеріалу, на нашу думку, дещо ускладнює його освоєння студентами, тим більше, що великий за обсягом підручник (816 с.) фактично позбавлений елементів візуального контролю пам'яті (виділення значущих дат, ключових подій тощо). Більший акцент і обсяг підручника необхідно було виділити розвитку культури країн регіону, повсякденному життю його народів, хоча ми усвідомлюємо, що це може бути предметом окремого навчального посібника.

Обраний автором країнознавчий принцип викладу матеріалу, крім зазначених вище позитивних рис, має все ж і певні негативні. Так, на нашу думку, це не завжди дозволяє чітко виділити характерні загальні риси історії країн регіону, здійснити їх порівняльний аналіз тощо. Наприклад, хронологічно-предметна структура дала б можливість підкреслити, що у міжвоєнний період у центральноєвропейських та балканських країнах, котрі переживали період запізнілої модернізації, чітко простежуються тенденції до встановлення тоталітарних режимів, що було наслідком політичної радикалізації суспільства та посилення правого радикалізму. За виключенням власне Чехословаччини, політичний процес у країнах регіону можна описати як боротьбу між авторитарною тенденцією, пов'язаною в основному зі старими елітами, й агресивними новими право-тоталітарними угрупованнями, яка відбувалася на фоні ескалації націоналізму, фашизму, антисемітизму та інших форм ксенофобії. Тим самим, історію тоталітаризму в країнах Центральної Європи та Балканського півострова можна починати ще задовго до встановлення там комуністичних режимів у післявоєнний період. Звичайно, усе це викладено автором в історії окремих країн регіону, однак для створення узагальнюючої картини студенту доведеться самотійно здійснити порівняльний аналіз.

Новий підручник В.Ярового узагальнює попередні праці автора і може стати базовим для студентів історичних факультетів, оскільки у ньому представлений не лише достатній обсяг фактичного матеріалу, але й запропоновано новий погляд на історію країн Центральної Європи та Балканського півострова у XX ст.

С.П.Стельмах (Київ)